

Balázs Géza

## „Ez nem vicces...”

Humor és agresszió

**Bevezetés.** Csányi Vilmos (1999, 171.) *Az emberi természet* című könyvében figyelmeztet arra, hogy az agresszió az emberi viselkedésnek az a területe, amely nagyon érdekli az embereket és nagyon sok badarságot írtak róla össze. Nyilván ugyanez vonatkozik a humorra is. Ezen badarságok gyűjteményét szándékozom most szaporítani. Csányi (1999, 175.) ugyanott ezt is írja: „Az agresszió sokszor ölti magára a humor formáját vagy jelenik meg csúfolódásként.” Ezt a gondolatot szeretném folytatni, példákkal illusztrálni s elhelyezni az antropológiai nyelvészet és a nyelvészeti pragmatika keretében.

Az agresszió mint emberi viselkedésforma kétarcú: az állatokhoz képest az ember képes leginkább visszaszorítani, illetve szabályozni, másik részről az ember az egyetlen élőlény, amely képes fajtársait tervezetten kiirtani. Az agresszió egyik legfőbb funkciója: a közösségben, társadalomban elfoglalt hely, szerep kijelölése, hangsúlyozása. A számos agressziófajta között nagyon sok akad, amely szándéktól és észleléstől (percepció) függően lehet tréfás (humoros) vagy bántó. A határt olykor nehéz meghúzni – egy hátba verés lehet tréfás, vicces, baráti, és lehet rendkívül sértő, megalázó. Egy vicc elmesélése kelthet derűtséget, és teremthet fagyos hangulatot. Sőt egyes szövegtípusoknak is megvan a humoros és az agresszív válfaja, párja. A káromkodások alapvetően és

egyértelműen bántóak, sértőek, agresszívok – de létrejöttek tréfás, vicces káromkodások is.

A humor és az agresszió beszédaktus jellegét, lényegét tehát szándékok, körülmények határozzák meg, amelyek szabályokba rendezhetők. A szabályokra általában metainformációs jelölők (az értelmezést segítő kijelentések) utalnak. E szabályok alapján tartunk valamit tréfásnak vagy durvának; és természetesen sokszor előfordul szabálysértés, amikor „rosszul sül el a dolog”, vagyis a tréfának szánt beszédaktus agresszív lesz; illetve sokkal ritkábban az ellenkezője is elképzelhető.

Mind a humor, mind pedig az agresszió az interperszonális kommunikációban jelenik meg, perlokúciós hatása: feszültségkeltés. A feszültségkeltés minden esetben egy egyensúlyi helyzet megbomlása. Létrejön az egyensúlytalanság, a kognitív disszonancia. Rendszerint mindkét fél törekszik a megbomlott egyensúlyi helyzet helyreállítására, a kognitív disszonancia csökkentésére, amely a beszédaktus további részében valósul meg.

### **Agresszió és humor határán**

*(1) A tréfás agresszió vicc formájában jelenik meg*

Vannak önmagukban agresszív viccek. Például azért agresszívok, mert durva, obszcén, ergo bántó szavakat tartalmaznak, vagy sértő az üzenetük. De vannak gyakorlatilag ártatlan agresszív viccek is. Az elmúlt évtizedben

bukkant fel például Az agresszív kismalac vicctípus. Eredetét pontosan nem sikerült fölfedeznem, mindenestre a vicctípus gyors terjedését kortünetnek érzem.

*Az agresszív kismalac az orvosnál:*  
 – Doktor úr, megrúgott egy teve!  
 – És hol rúgta meg?  
 – Hát a sivatagban, B@MEG!

*Az agresszív kismalac áthajt a piroson. Megállítja a rendőr:*  
 – Kismalac, ez a piros lámpa 5000 forint.  
 – NEM KELL!

*Agresszív malacka a buszon:*  
 – Kérek egy jegyet.  
 – És mégis, hová?  
 – A kezembe BAZDMEG!

*Sakál részegen támolyog hazafelé az agresszív kismalac, egy lakótelepi háznál megáll, és elkezd rugdosni a falat. Kiszól neki a farkas:*  
 – Malac, ne rugdosd a falat, mert lejön a vakolat!  
 – Jöjjön csak, lerugdosom őt is!

*Az agresszív kismalac eladóként dolgozik egy üzletben. Belép egy öregasszony és látja, hogy az agresszív kismalac nem figyel rá, ezért így szól:*  
 – Elnézést kérek...  
 – NEM ÁRULUNK!

*Az agresszív kismalac vizsgálzik. Alig tud valamit, végül a vizsgabiztos megsajnálja:*  
 – Na jól van, átengedlek egy kettessel!  
 – NEM MEGYEK!

*Az agresszív kismalac pingál valamit a nyilvános WC falára. Megkérdi a farkas:*

– Mit csinálsz, malac?  
 – A falra festem az ördögöt.  
 – Szarva van?  
 – MONDOM FESTE!

Az állatok az irodalom kezdeteitől fogva alkalmasak emberi mondanivaló kifejezésére.

Az idézett viccek tipikusan a referencia félreértésén (szóvicc), illetve az együttműködési szabályok felrúgásán alapulnak. Egyes viccek szókimondása természetesen bizonyos társaságban lehet sértő. Az agresszív kismalac vicctípus maga mégsem az agressziót valósítja meg, hanem csak ábrázolja.

(2) *Az agresszió (nyíltan kimondott szexualitás) vicc formájában jelenik meg*

Egyik ismerősöm (egyébként házasságos férfi) rendszeresen körbeküld vicceket az interneten ismerőseinek. Többféle típusú viccet küldözget: politikait, szóviccet stb. Feltűnő azonban, hogy nagyon sokszor küld meglehetősen agresszív szexuális tartalmú vicceket. Ezek a viccek különösen két témakört érintenek: az orális szexet és a homoszexualitást.

*Nem, nem, tündérke, a kívánság, az kívánság! Térdelj csak le szépen...*

Pszichológiai szempontból nem értékelem a konkrét szexuális tartalmú viccek küldözgetését. Annyi azonban nyilvánvalónak látszik, hogy a viccküldő számára (nyilván nem tudatos) fontos és nyilvánosság előtt elfogadható témáról van szó. Az is nyilvánvaló, hogy mások, akik két hivatalos levél között találkoznak az otromba szexuális buzdítást tartalmazó viccekkel – agresszióként élik, élhetik meg az efféle otromba viccet.

A viccmesélés és vicctovábbítás mint beszédaktus tehát a tréfás, szórakoztató funkción túlmenően föltehetően rejtett agresszív közlést, felszólítást fogalmaz meg.

(3) *A szókimondás mint tabutörés: agresszió és tréfa egyben*

Számos tréfás-humoros szokás forrása: a tabutörés. A verbális agressziót, a nyelvi durvaságot a legtöbb társadalomban, közösségben kimondási tabu tiltja. Ezért különféle rafinált úton-módon kerülhet sor a tabutörésre. A verbális etikettel, a káromkodás elkerülésével kapcsolatban számos szöveg kering az interneten. Ezek a szövegek egyrészt tartalmazzák az agresszív, nyilvánosan tiltott változatot és a javasolt átírást is.

Hivatalos kifejezés / Szlang:

*Meggyőződésem, hogy ez nem valószínű meg. / Lófaszt!*

*Ez érdekes! / Mi a faszt?*

*Nem vettél részt a projektben. / Közöd?, baszd meg.*

*Még nem ismerkedett meg az üggyel. / Baszik rá.*

*Azt hiszem, nem érted a lényegét. / Anyáddal szórakozz!*

Az is lehet humorforrás, hogy az agressziót történeti kontextusba állítják: azaz jeles személyiségek szájába adnak durva kifejezéseket:

*Te is fiam, bazmeg. (Caesar)*

*Heuréka, bazmeg. (Arkhimédész)*

*Hol ez a kurva agancsos, bazmeg. (Hunor)*

*Hány kibaszott lyukat kell még fűrnöm, bazmeg. (Búvár Kund)*

*Na, ha ezt előre tudom, el se indulok, bazmeg. (Kolumbusz)*

*Mosmá sínen vagyok, bazmeg. (József Attila)*

Az agresszió megjelenítése tehát önmagában humorforrás. A nyelvi agresszió kedvelését, öncélúságát azonban oldja valamiféle nevelési, esetleg művelődési szándék.

(4) *Kvázi agresszió (durvaság) mint humorforrás*

A humor forrása sok esetben a „majdnem” kimondás, egészen pontosan az érzékeltetés, az utalás. Ezt a célt szolgálják az eufemizált káromkodások (pl. *Az istállóját ~ Az istenit helyett*). Ebben az esetben a valódi agresszió nem valósul meg, de az együtthangzás miatt még ez is sokaknak sértheti az ízlését.

Az interneten található egy Jólnevelt káromkodások fórum, amelyre be lehet gyűjteni tréfás átkozódásokat és káromkodásokat. Előbb néhány átkozódás:

*Ó, hogy a rendőr rajzoljon körbe. ('legyél gyilkosság áldozata')*

*Isten tegyen téged a kopaszok közé. ('kopaszodj meg')*

*Hogy a pap méltassa a tetteidet. ('halj meg')*

*Hogy lennél a Terror Háza falán!*

*Dűjjön rád a paradicsomos káposzta!*

*Jöjjön rád a hasmenés overálban!*

*Legyen egy tízemeletes házad, mindenik emeletén húsz szobával, oszt mindenik szobába' legyél egy hétig beteg!*

*Magyar politikus vigyázzon a vagyionodra!*

*Ó, hogy egyenesedne ki az EKG-d!*

Nyelvi eszközökkel „enyhített” káromkodások:

*Azt a pitypangos zabon érlelt zsályaleveles tátikamagos bogáncsos kutyatejet!*

Azt a fűzfánfűyülő sárgarigós ná-  
diposztás kecskerágóját, de ügye-  
sen tudok illedelmes bunkó lenni!

Ezek a „megszelídített” káromko-  
dások, „rossz kívánságok” humoros  
voltuk ellenére is csak egyenrangúak,  
s főként fiatalok között képzelhetők el.

A ki nem mondás számos más  
folklórműfajban ismert. Ilyen például  
a táncsó:

Öregember, lóg az ina / Nem kell  
neki már a pipa.

A kimondás–ki nem mondás szá-  
mos vicc alaphelyzete:

Városi tanító bácsi helyettesít egy  
falusi iskolában. Első dolga, hogy  
figyelmeztesse az ízesen beszélő srá-  
cokat a helyes kiejtésre:

Gyerekek, figyeljete! nem vella,  
hanem villa, nem tenta, hanem tinta  
és nem penna, hanem... izé... toll!

Csak az írásbeliségben érvénye-  
sülő nyelvi humor az, amely a sor-  
tördeléssel „játszik”. Lényege, hogy a  
második sorok összeolvasása egy ag-  
resszív (obszcén) szöveget jelent, míg  
a folyamatos szöveg „enyhített”. Vol-  
taképpen durva szöveg „rejtése” tör-  
ténik meg a következő köszöntőben  
(amelyhez olvasati utasítást is adnak:  
Most minden második sort hagyjatok  
ki és úgy olvassátok el):

Eljött a szép nap, midőn a legjobb pi-  
ros bor mellett köszöntöttünk és a  
boros kan-  
nát két kézre fogva hangos rivalgással  
kivántunk Neked sok szépet, s örül-  
tünk, hogy  
élvezted életed boldog óráit, de a kis  
fa-

kadó rózsa csak egyszer virít és a Te  
tava-  
szod is elhervad egyszer, s a régi jó  
du-  
daszó hangja is ködbe vész, és nagy  
csavar-  
gások boldog emléke már a múlté  
lesz.

Valamennyien őszintén mondhatjuk,  
hogy sza-  
porodó éveid bölcs férfivé tettek, s  
még sokáig aka-  
runk a Te dicső napokat látott öreg fa-  
ludban borozgatni és emlékezni el-  
múlt tava-  
szodra.

A „rejtés” történhet idegen nyelvű  
szövegben is:

Words like basszameg, a  
kurva életbe, fasz and other such  
Expressions will not be tolerated or  
used for emphasis or dramatic effect,  
no matter how heated a discussion  
may become.

You will not say elbaszta when  
someone makes a mistake, or  
leszarták if you see someone being  
reprehended, or szar when a major  
mistake has been made. All forms  
and derivations of the verb szarni and  
baszni are utterly inappropriate and  
unacceptable in our environment.

No projekt manager, section  
head and administrator under any  
circumstances will be referred to as  
faszfej, genya szarházi or gecí...

(5) A viccre (tréfára) való hivatko-  
zás fölmenti az agressziót

Közismert jelenség a nyilvános  
térben (utcán, szórakozóhelyen) való  
nyílt ismerkedés, a kikezdés. A kikez-  
désnek számos humoros és agresszív  
formája alakult ki. A kikezdés volta-

képpen a flörtölésnek nevezhető „emberi játszma” bevezetője:

*Hogyan szedjük fel csajokat?*

*Új vagyok errefelé. Megmutatnád, hogyan jutok fel a lakásodra?*

*Bocs, de elhagytam a telefonszámom! Kölcsönkérhetem a tiéd?*

*Bocs, hozzám beszélsz? Nem? Akkor kezd el légy szíves!*

*Gondolom, nem fekszel le idegekkel! Hadd mutatkozzam be!*

*Szeretnéd a gyermekeimet? Nem? Akkor mi lenne, ha csak gyakorolnánk?*

*Megcsiklandozhatom a köldöködöt belülről?*

Ezek a kikezdések egy sajátos beszédaktust jelentenek a férfi-nő viszonyban. A férfi kezdeményező határozott ismerkedési céllal megbontja az egyensúlyt. A megszólított félnek, a nőnek kultúránkban ilyen esetekben kötelező háritani, visszautasítani. A háritás történhet nem verbális és verbális eszközökkel. A háritás akkor is megtörténik, ha a nő (rendszerint nem verbális) jelzést ad arra vonatkozóan, hogy nem esik rosszul neki a kikezdés.

Az internetes példák többnyire agresszív, szexualitásra utaló humoros formákat jelentenek. Akár öncélú agresszív humornak, agresszivitásnak is tarthatjuk, hiszen az egyértelmű, leplezetlen szexuális aktusra vonatkozó utalás aligha éri el célját. Viszont alkalmas lehet a férfiak körében a verbális agresszió veszélytelen fitogtatására.

#### (6) Tréfás gúnyolás, csúfolás

A tréfalkozó kapcsolat vagy tréfalkozó rokonság kulturális, illetve szociális antropológiai megfigyelése, leírása fontos tanulságokkal szolgálhat témánk, az agresszió és a humor,

vagyis mindennapos viselkedési mechanizmusaink számára.

Bodrogi Tibor (1957, 17.) szerint a tréfalkozó rokonság: „rokonok (v. rokonsági csoportok) olyan viszonya, melyből következően gúnyolódhatnak egymáson anélkül, hogy emiatt megsértődnének”. Egyes népeknél megfigyelték, hogy az egymás ismerő emberek, ha találkoznak, sértésnek tűnő kifejezéseket mondhatnak egymásnak: Te semmirekellő! Te ronda alak.

Fontos ezeknek a beszédaktusoknak az illokúciója. Ha ezeket haragosan mondanák, akkor halálos sértésnek számíthatnának. Így azonban kedvességnek minősülnek.

A természeti népeknél leírt tréfalkozó-sértő beszédaktus nyomokban a magyar kultúrában is fölfedezhető. Ilyennek tekinthetők például a tréfás köszöntők, amelyek annyi gúnyt, agressziót tartalmaznak, hogy ha komolyan vennék őket, akkor bicskát kellene rántani:

*Kedves Barátom! Ma neved napja vagy, amiért is szívből kívánom, hogy annyi ménkü üssön agyon, amennyi göröngy vagy a fagy. A szél hordja el az egészségedet, a kólíka tekerje föl minden kedvedet. Legyen görbe a hátad... Olyan hideg rázzon, hogy padlásig dobáljon...”*

A Luca-napi népszokásban (december 13-án házról házra járnak a fiúk) drasztikus megfogalmazással élnék, ha nagyobbacska lány van:

*Akkora csöcse legyen a kendtek leányának, mint a dóri korsó!*

*Akkorára nőjön a kendtek leányának segge, mint az ozorai horhó (völgy)!*

*Úgy álljon a kendtek fejszéje a nyelibe, mint az én pöcsöm...*

A népszokásokban és a folklórban számos további szókimondó, olykor erotikus, olykor obszcén, durva műfaj létezik. Ilyen a hagyományos magyar lakodalomban a temetési paródia, vagy ilyenek a különféle csúfolók. Bár mindegyik mélyén ott lappang a tréfa, a játékosság, egy-egy falucsúfoló rosszul időzített elmondásából akár gyilkosság is származhatott.

A népszokás vidám hangulata nyilvánvalóan feloldja a durva szexuális kijelentések élet, a fiatalok tobzódnak a kimondás gyönyörében, és senki sem sértődik meg. A kimondás öröme nyilvánvalóan fakad a tudatalatti engedélyezett felszínre töréséből, de egyfajta „férfias” cselekedetnek is minősül. Társadalmi üzenete pedig nyilvánvaló: a serdülő leányra mostantól úgy tekintenek, mint érett nőre.

**Következtetés.** Az, hogy mi mikor tekinthető agresszióknak és humornak, hogy mikor megy át a humor agresszióba, sértésbe, hogy a sértés mikor tekinthető humornak, nagy mértékben függ az adott kultúrától, a konkrét helyzettől, a részt vevő személyektől. Az agresszió-humor voltaképpen egy kontinuumnak, egy egymásba átmenő folyamatnak tekinthető. Az átmenetet nagy mértékben befolyásolja az adott agresszív-humoros megnyilatkozás motiváltsága, ismertsége, története, a megfogalmazás direkt-indirekt volta, a kommunikációban részt vevő személyek kapcsolata. Gyakori eset, hogy valaki megsértődik egy viccen, míg mások nevetnek rajta. Ismerős a

magyar közmondás: „Akasztott ember házában nem jó kötelet emlegetni.” Tehát bizonyos témák adott környezetben tabunak számítanak. Ha a társaságban anyósok, zsidók, cigányok vagy homoszexuálisok vannak, nem illik anyós-, zsidó-, cigány- vagy buzi-viccet mesélni. (Persze ez alól is vannak kivételek, talán éppen az, hogy egy kisebbség, célzott személy „bírja” a viccet.)

Az adott társadalom rendszerint pontosan szabályozza, hogy adott helyzetben mi az, ami kimondható, leírható, és mi az, ami nem. Pontos szabályok írják le a verbális agresszió (káromkodás, durvaság) és a humor (nyelvi tréfa, vicc) használatát is. És egy ennél is finomabb, társadalmilag, lélektanilag és nyelvi szabályozott rendszer határozza meg, hogy mi meddig tekinthető agresszívnek, és honnan kezdődik a humor. Mivel ez a határ soha nem lehet elég biztos, a humor segítségével lehet szabályozni:

„Csak vicceltem!”, „Nehogy már komolyan vegyed!”

Illetve lehet támadással védeni a korábbi agressziót:

„Ennyire nincs humorérzéked?”  
„Nem bírod a tréfát?”

Az agresszió és a humor is alapvető mentalitásbeli, nyelvi kommunikációs formák. Használatuk tanulást, tudatosítást igényel. Nélkülük az ember élete szegényebb, szárazabb, unalmasabb lenne, de az is tény, hogy egy rosszul sikerült tréfa örökre elronthat egy emberi kapcsolatot, sőt akár a legnagyobb tragédiába is torkolthat.

**Irodalom**

- Balázs Géza 1993. A kapcsolatra utaló (fatikus) nyelvi elemek. Akadémiai Kiadó, Budapest. (Nyelvtudományi Értekezések 137.)
- Bodrogi Tibor 1957. A néprajzi terminológia kérdéséhez. *Ethnographia*, 58. 1–55.
- Csányi Vilmos 1999. Az emberi természet. Vince Kiadó, Budapest. (Tudomány-Egyetem.)
- Kallós Zoltán 1973. Tánc- és lakodalmi kiáltások. Utunk Évkönyv, Kolozsvár.
- Ujváry Zoltán 1978. A temetés paródiája. Temetés és halál a népi játékokban. Kosuth Lajos Tudományegyetem néprajzi tanszéke, Debrecen. (Studia Folkloristica et Ethnographia 1.)
- Vajda Mária 2006. „Komádiba, Tótiba, bocskorban jár a liba”. Bosszantó folklór hagyományok. Gondolat, Budapest. (Doktori mestermunkák)

A dolgozatban foglalt gondolatokat Dede Éva kolléganómmal közösen formáltuk. 2000 óta az ELTE-n évente-kétévente Verbális agresszió – magyar káromkodások címmel tartunk előadásokat, amelyekben ez a kérdés is szóba kerül.

Az a helyett használt @ (bekarikázott a) ún. metakritikus, jelentést átértékelő jel. Ebben a helyzetben eufemizáló funkciója van. A b@meg semmiképpen sem olyan durva, mint a bameg vagy a teljesen kiírt forma.

Kallós 1973. 120.

Tallián Vince gyűjtése (1914) Közli Balázs 1993. 51.

Szijjártó László (1921) gyűjtése. Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattár 886/10.

Ujváry 1978.

Vajda 2006.